

С. Ю. Лукін, кандидат економічних наук,
доцент, директор закладу післядипломної освіти
«Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації
працівників органів державної влади, органів
місцевого самоврядування, державних підприємств,
установ і організацій при Київській обласній
державній адміністрації»

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ФОРМУВАННІ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ В ПРОЦЕСАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Кризові явища в публічній системі України, які призвели до зміни влади, сплеску громадянської активності та появи нових форм взаємодії публічних акторів, актуалізували питання аналізу та моніторингу громадянського сектору в державі та визначення його ролі у формуванні публічного простору. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок у цій площині, чимало питань залишаються малодослідженими у науці публічного управління та потребують спеціального поглибленого теоретичного вивчення.

Громадянський простір – це місце, де артикулюється все різноманіття інтересів, які протистоять одне одному та співвідносять, впливають на владу, примушуючи її прислуховуватися до голосу суспільства, враховуючи різні інтереси, знаходити шляхи та засоби їхнього задоволення. Публічний же простір є середовищем для вироблення громадської думки. Отже, інституційним стрижнем громадянського суспільства, його серцевиною служать об'єднання, які не прагнуть отримання від своєї діяльності комерційного прибутку, а обрали за мету суспільно корисні завдання. Важливими характеристиками об'єднань і створюваного ними простору, іменованого публічним простором, є добровільність об'єднання, наявність довіри між членами, прихильність їхній загальній системі цінностей, а також самодіяльність і самоорганізація.

У сучасному демократичному суспільстві ознаками публічного простору є такі: постійний комунікативний процес, відкритість і доступність простору для певного кола суб'єктів, максимально вільне циркулювання інформації, забезпечення умов для участі громадян у політичному процесі з метою формування громадської думки, спрямованість процесів на реалізацію суспільних інтересів, плюралізм думок, слів, дій на основі визнання певних спільних для всіх правил взаємодії. Особливістю української моделі публічного простору, форматованої «знизу – вгору», є висока протестна активність громадянського суспільства, яка в умовах порушення каналів зворотного зв'язку та низького рівня довіри громадян до політичних інститутів сприяє формуванню та інституціоналізації нових каналів громадянської та публічної участі.

Ключові слова: громадянське суспільство, публічний простір, публічна сфера, актори публічної політики, державотворення.

S. Yu. Lukin. Civil society in the formation of public space in the processes of state formation

The crisis in the public system of Ukraine, which led to the change of power, a surge of civic activism and the emergence of new forms of interaction between public actors, has updated the analysis and monitoring of the civil sector in the state and to determine its role in the formation of public space. Despite the significant number of scientific studies in this plane, many questions remain poorly understood in the science of public administration and require special in-depth theoretical study.

Public space is a place where is made explicit the diversity of interests that confront each other and relate, to influence the government, forcing her to listen to the voice of society, given the diversity of interests, to find ways and means to meet them. The public space is the medium for the formulation of public opinion. Thus, the institutional core of civil society, its core associations are willing to receive from your activities of commercial profit, and chose a goal of socially useful tasks. Important characteristics of associations and created their space called public space, is a voluntary Association, trust among members, their commitment to shared values, as well as initiative and self-organization.

In a modern democratic society characteristics of public space are: permanent communication process, openness and accessibility space for a certain circle of subjects, as free circulation of information, ensure the conditions for the participation of citizens in the political process with the aim of influencing public opinion trends on the implementation of public interests, pluralism of opinions, words, actions based on the recognition of certain common rules for all interactions. Feature of the Ukrainian model of public space that rich “bottom – up”, is a high protest activity by civil society, which is in violation of feedback channels and the low level of citizens' trust in political institutions contributes to the formation and institutionalization of new channels of civic and public participation.

Key words: civil society, public space, public sphere, actors of public policy, state creation.

Постановка проблеми. Питання проблеми публічного простору засвідчує, що простір життєустрою народу відображає структурну цілість усіх його елементів на певному етапі його історичного розвитку як продукт публічних інтеракцій, а час життєустрою народу відображає його трансформаційні зміни взаємодій усіх акто-

рів публічного простору, а також їхніх відтворювальних процесів, які обмежені певними просторовими параметрами. Публічний простір за своєю природою є плацдармом руху громадянської форми матерії, який виступає як сукупність відношень, що виражають координацію, упорядкованість співіснуючих публічних акторів системи суспільних зв'язків. Кризові явища в публічній системі України, які призвели до зміни влади, сплеску громадянської активності та появи нових форм взаємодії публічних акторів, актуалізували питання аналізу та моніторингу громадянського сектору в державі та визначення його ролі у формуванні публічного простору.

Цей інтерес є цілком природним, оскільки формування громадянського суспільства нерозривно пов'язане з розвитком і становленням правової держави – одного з базових європейських інститутів. При цьому нині не припиняються наукові дискусії стосовно сутності громадянського суспільства та особливостей його ролі в сучасній публічній системі. Отже, обрана тема дослідження набуває в сучасних умовах особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класиком дослідження публічного простору став відомий німецький соціолог і філософ Ю. Габермас, якому належить характеристика публічного простору: «... створений приватними індивідами, які збираються разом як громадськість і артикують проблеми суспільства». О. Котуковим розглянуто поняття «публічний простір». Серед українських фахівців у сфері державного управління, які досліджували різні просторові форми, потрібно виділити роботи таких дослідників, як В. Бакуменко, М. Білинська, В. Гошовська, В. Дзюндзюк, В. Князев, В. Корженко, О. Лазор, О. Коротич, Я. Радиш, І. Розпутенко, В. Скуратівський, С. Телешун та інші.

Водночас у вітчизняній державно-управлінській літературі ще не сформовано цілісного підходу щодо характеристики публічного простору. Методологічні та прикладні питання багатоаспектної проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні досліджувалися багатьма вченими. Серед них варто виділити, зокрема, таких, як Т. Бельська, Н. Демченко, В. Дзюндзюк, М. Долішній, Т. Заяць, Г. Зеленько, В. Місюра, О. Пухкал, С. Телешун та інші. Більшість науковців розглядала феномен громадянського суспільства виключно в контексті створення умов для його розвитку. Принципи та форми взаємодії органів публічної влади з громадськістю розкрито у роботах О. Бабінової. Вчені Е. Афонін, Р. Войтович і Л. Гонюкова розглядають громадську участь у творенні та здійсненні державної політики. А. Халецька та А. Халецький досліджують питання інституціонального забезпечення взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства. Дослідження О. Крутій присвячено діалоговій взаємодії органів державної влади з громадськістю. В. Надрага розглядає взаємодію владних структур і громадських організацій як засіб підвищення ефективності управління на регіональному рівні. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок у цій площині, чимало питань залишаються малодослідженими у науці державного управління й потребують спеціального поглибленого теоретичного вивчення.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів і визначення на їхній основі місця громадянського суспільства в площині публічного простору як основної підвалини державоутворюючого процесу.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська реальність постійно штовхає науковий дискурс у публічний простір, оскільки під впливом глобальних державотворчих проблем України змінюється формат взаємодії всіх публічних акторів. Громадський простір – це місце, де артикулюється все різноманіття інтересів, які протистоять одне одному та співвідносять, впливають на владу, примушуючи її прислуховуватися до голосу суспільства, враховуючи різні інтереси, знаходити шляхи та засоби їх задоволення.

У розвиток теорії громадянського суспільства важливий внесок зробив німецький філософ і соціолог, видатний представник Франкфуртської школи Ю. Габермас. Він розуміє громадянське суспільство як громадську сферу, розташовану між особистістю й державою, де здійснюється їхня комунікація. Ю. Габермас висунув поняття, що стало незабаром ключовим для соціальної теорії – поняття публічності. Він виділяв суб'єкти публічної сфери громадянського суспільства. Це кав'ярні і клуби, газети і журнали, представницькі органи влади. Інституційним ядром громадянського суспільства Ю. Габермас визнає добровільні об'єднання, що перебувають поза державою й економікою, які дають громадянам можливість самостійно керувати та діяти на протигагу владі, заснованій на традиції, силі і ритуалах [6].

Американський політолог Д. Коен і соціолог Е. Арата в спільній праці «Громадянське суспільство і політична теорія» продовжили напрацювання Ю. Габермаса. Під «громадянським суспільством» Д. Коен і Е. Арата розуміють сферу соціальної взаємодії, розташовану між економікою і державою, що складається із сім'ї, об'єднань, соціальних рухів і різних форм публічної комунікації. Дослідники не ототожнюють громадянське суспільство із соціальним життям загалом, а протиставляють його політичним партіям і парламентам, а також «економічним співтовариствам», тобто організаціям виробництва і збуту, акцентуючи увагу на тому, що громадянське суспільство виступає в «неполітичному світлі» [4, с. 7–9].

Важливим у контексті нашого дослідження є визначення громадянського суспільства у розумінні американського політолога М. Воррена. Громадянське суспільство він визначає як сферу соціальної організації, всередині якої переважають взаємини між добровільними об'єднаннями. Крім того, це визначення дає змогу показати, що відносини всередині громадянського суспільства мають неполітичний характер, вони спрямовані на досягнення суспільно корисних цілей [7, с. 56–58].

Моделі взаємовідносин між громадянським суспільством і державою отримали розгляд у новітній роботі польського соціолога Е. Внук-Липинського. Описуючи інституційні умови й передумови для розвитку громадянського суспільства, вчений називає такі [3, с. 191–192]:

- 1) наявність публічного простору, що допускає вільну інституціоналізацію громадських сил;
- 2) наявність публічної комунікації, яка не контролюється державою;
- 3) наявність ринку, у межах якого здійснюються різного роду взаємодії щодо обміну цінностями й послугами, а також захист приватної власності.

Використання класичної схеми доведення методом від супротивного показує, що у разі відсутності першого фактора, коли публічний простір є недоступним для інституціоналізації громадських сил, але повністю підконтрольним недемократичній державі, поява автономних від держави організацій та об'єднань, що становлять інституціональний контекст громадянського суспільства, стає неможливим. У такому разі публічний простір наповнюється квазідержавними організаціями та об'єднаннями, контрольованими державою, а також формуються різноманітні неформальні дисидентські угруповання, що функціонують поза публічним простором.

Виникнення громадянського суспільства було безпосередньо пов'язане з процесом еволюції комунікаційного простору міського середовища, що включає в себе активну взаємодію людей, відкритість і плюралізм ідейного простору, утворення стійких соціальних зв'язків. Подальшому зміцненню громадянського суспільства сприяло формування автономного простору взаємодії незалежних економічних суб'єктів, що беруть участь в економічних процесах як на державному, так і на міжнародному рівнях. Свобода підприємництва та економічний вибір індивіда, на думку А. Сміта, поступово сприяли зниженню ролі держави в регулюванні економічних процесів [5]. Отже, вільні економічні ринки перетворили приватні та колективні економічні стимули на суспільні блага і чесноти, при цьому самі по собі ці ринки не могли виступати механізмом раціонального публічного обговорення цілей і пріоритетів суспільного розвитку.

Громадянське суспільство, з одного боку, виступає простором функціонування громадських спілок та асоціацій, з іншого боку, воно є результатом постійної конкуренції індивідів у процесі задоволення своїх потреб. Це не виключає того факту, що частина громадян буде діяти виключно у своїх приватних інтересах або навіть у супереч суспільним інтересам. Тому сенс більшої свободи громадянського суспільства і полягає в праві людей самостійно здійснювати такі колективні зусилля, які не тільки захищають їхні інтереси, а й сприяють зміцненню суспільної гармонії в умовах відсутності будь-якого генерального плану здійснення суспільного прогресу.

Сучасне розуміння громадянського суспільства зводиться до того, що його представлено в публічному просторі різноманітними й численними інституціями та формами прояву громадянської активності. Громадянське суспільство – це багатогранне і диференційоване поєднання різноманітних інститутів і суб'єктів – юридичних осіб і незареєстрованих організацій, які здійснюють соціально корисну діяльність у різних сферах суспільного життя, створюючи умови для самореалізації громадян та їхніх об'єднань, забезпечення приватних потреб та інтересів, а також у міру становлення громадянського суспільства, поступового перерозподілу між цивільними інститутами й державою за вирішення важливих завдань під час просування принципів партиципаторної демократії та розширення політичної участі.

Як «сцена» міської повсякденності й водночас як простір вільного формування громадської думки та участі громадян у політичних процесах, публічний простір є однією з ключових категорій розуміння урбаністичного способу життя й демократичного управління.

У науковому середовищі є різні підходи до визначення, структури елементів і функцій громадянського суспільства. Найчастіше під громадянським суспільством розуміється сфера суспільства, що характеризується високим рівнем самоврядування індивідів і добровільно сформованими асоціаціями та організаціями громадян, яка захищена від прямого втручання та регламентації з боку органів державної влади [1, с. 2].

Але сучасне використання терміна «громадянське суспільство» сфокусовано не тільки на тих асоціаціях, які є ексклюзивними й прихильними соціальній справедливості та демократичній участі.

Публічний же простір є середовищем для вироблення громадської думки. Варто погодитись із О. Котуковим, що в сучасному демократичному суспільстві ознаками публічного простору є такі:

- 1) постійний комунікативний процес;
- 2) відкритість і доступність простору для певного кола суб'єктів;
- 3) максимально вільне циркулювання інформації;
- 4) забезпечення умов для участі громадян у політичному процесі з метою формування громадської думки;
- 5) спрямованість процесів на реалізацію суспільних інтересів;
- 6) плюралізм думок, слів, дій на основі визнання певних спільних для всіх правил взаємодії [2, с. 71].

Наклавши основні характеристики громадянського суспільства на ознаки публічного простору, стає очевидним той факт, що розширення участі громадянського суспільства в публічних процесах на основі багатосторонніх комунікацій можливе тільки у разі створення державою реальних умов для суспільних інститутів і готовності в організаційному плані і на рівні самосвідомості самого громадянського суспільства до такої діяльності. Для

забезпечення принципу зворотного зв'язку під патронатом держави було ініційовано створення спільних із громадянським суспільством інституцій. Поява нових інституціоналізованих мережевих структур, що включають державу і громадянське суспільство, була зумовлена кількома причинами одночасно.

По-перше, Українська держава як інститут у сучасних умовах змушена була відповідно до прийнятих зобов'язань впроваджувати нові, адекватні свого часу форми взаємодії з іншими учасниками публічного процесу.

По-друге, державна модель управління традиційного типу вже не в змозі була регулювати стосунки в сучасній, нехай ще й не до кінця відкритій системі тільки ієрархізованим шляхом, виконуючи роль наглядача і роздаючи директивні вказівки, оскільки реакція на такий варіант управління, як правило, призводить до глибоких кризових процесів. У прагненні виконувати координуючі функції державна влада в Україні змушена була створювати мережеві практики публічної взаємодії, забезпечуючи їх правовими основами та фрагментовано створюючи інституціональні структури в практичному публічному просторі за участю громадянського суспільства.

Найчастіше держава, імітуючи громадську активність, виступає в ролі творця й покровителя експертних структур, механічно виділяючи для них простір у сфері публічного простору в «потрібний» час і з «потрібним контентом», або створює діалоговий майданчик з експертними спільнотами, але в реальній політичній ситуації не використовує рекомендації цих структур. Для підвищення суб'єктності аналітичних спільнот в Україні необхідно забезпечити: публічність процесу, затребуваність реальної аналітичної інформації з боку влади, включення альтернативних «мозкових центрів» в експертні групи з розроблення стратегій розвитку держави. До позитивних ефектів інституціоналізації публічного капіталу можна також віднести розвиток краудсорсингової і краудфандингової діяльності в Україні, що сприяє розвитку й використанню політичних інновацій у політичних практиках громадян.

Розвиток краудсорсингової діяльності в публічному полі політики може відбуватися як «згори» – відбувається шляхом проектування державою спеціальних онлайн-платформ для організації спільної діяльності з громадськістю, так і «знизу» – за допомогою громадських структур, які впроваджують нові інноваційні види співпраці громадянського сектору та влади щодо розв'язання проблемних питань. При цьому і в тому, і в іншому випадку джерелом інноваційних ідей і рішень будуть громадяни. В українському публічному просторі активно розвиваються такі види краудсорсингових практик, як проєктний краудсорсинг (постійно діючий інформаційний ресурс, творцями і одночасно споживачами контенту якого є громадяни, включені в мережеві спільноти), мережевий брейншторм (мозковий штурм учасників соціальних мереж для генерації ідей щодо проблеми), краудфандинг (збір коштів на вирішення проблеми), краудкастинг (діяльність із розв'язання проблем із залученням мережевих ресурсів), IT-краудсорсинг (включення інформаційно-комунікативних технологій у політико-управлінські структури).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, інституційним стрижнем громадянського суспільства, його серцевиною служать об'єднання, які не прагнуть отримання від своєї діяльності комерційного прибутку, а обрали за мету суспільно корисні завдання. Важливими характеристиками об'єднань і створюваного ними простору, іменованого публічним простором, є добровільність об'єднання, наявність довіри між членами, прихильність їхній загальній системі цінностей, а також самодіяльність і самоорганізація.

Обмеженість просторових параметрів показує функціональні зміни державотворчих процесів, які дають змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки у формуванні публічного простору з громадянським суспільством як його ключовим елементом. Отже, формування нової моделі публічного простору по траєкторії «знизу – вгору» (інститутами громадянського суспільства) проходить відповідно до глобальних тенденцій змін інститутів і практик взаємодії суб'єктів публічних процесів, але має суттєві особливості та труднощі.

Унікальність українського варіанта полягає в тому, що громадянське суспільство швидше й результативніше інституціоналізується як публічний актор, ніж держава, яка не «встигає» інституціонально підлаштуватися під зміни та через обмеженість традицій попередньої управлінської моделі гальмує участь громадянського сектору в публічному житті, створюючи імітаційні практики публічності. Однією з основних проблем можна назвати недостатню підготовленість законодавчої бази щодо статусу, прав і обов'язків публічних інститутів громадянського сектору, що відбивається на характері відносин із державними структурами.

Особливістю української моделі публічного простору, форматованої «знизу – вгору», є висока протестна активність громадянського суспільства, яка в умовах порушення каналів зворотного зв'язку і низького рівня довіри громадян до політичних інститутів сприяє формуванню та інституціоналізації нових каналів громадянської та публічної участі. Сучасні інститути громадянського суспільства залучені в мережеві практики співробітництва з використанням нових ресурсів і продукуванням спільних рішень із проблемних питань. Однією з активно інституціоналізаційних мережевих практик співпраці публічних суб'єктів є краудсорсингові, краудкастингові і краудфандингові форми діяльності, що дають змогу включити нові інноваційні види організованої участі громадян в управлінні та розвивати ефективний публічний простір.

Список використаних джерел:

1. Білокопитов Д. Сутність громадянського суспільства та його функції в сучасних умовах. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1 (49). С. 1–8.
2. Котуков О. Теоретичні засади формування публічного та публічно-політичного просторів. Ефективність державного управління : зб. наук. пр. 2015. Вип. 43. С. 65–73.
3. Внук-Липинський Э. Социология публичной жизни. Москва, 2012. 536 с.
4. Коэн Д.Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория / пер. с англ. И.И. Мюрберг. Москва : Весь Мир, 2003. 784 с.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Эксмо, 2007. 960 с.
6. Habermas, J. (1991). The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. URL: <http://egalitarianism.no/wp-content/uploads/2014/10/The-Structural-Transformation-of-the-Public-Sphere.pdf>.
7. Warren M. Democracy and Association. Princeton Univ. Press, 2001. P. 280.

References:

1. Bilokopitov D. (2016). Sutnist gromadyanskogo suspilstva ta jogo funkcziji v suchasnikh umovakh [The essence of civil society and its function in modern conditions]. *Aktualni problemi derzhavnogo upravli nnya*. № 1(49). P. 1–8.
2. Kotukov O. (2015). Teoretichni zasadi formuvannya publichnogo ta publichno-politichnogo prostoriv [Theoretical basis for the formation of public and public political spaces]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnya : zb. nauk. pr.* Is. 43. P. 65–73.
3. Vnuk-Lypynskij E. (2012). Sotsyolohiya publychnoj zhyzny [Sociology of public life]. Moscow [in Russian].
4. Koen D. (2003) Hrazhdanskoe obschestvo y polytycheskaia teoryia [Civil Society and Political Theory] (Y. Miurberh, transl.). Moscow : Ves Myr [in Russian].
5. Smyt A. Yssledovanye o pryrode y prychnakh bohatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of peoples]. Moscow : Eksmo [in Russian].
6. Habermas Y. (1991). The Strutstural Transformation of the Publits Sphere. Tsambridge, Massachusetts: The MIT Press. URL: <http://egalitarianism.no/vp-tsontent/uploads/2014/10/The-Strutstural-Transformation-of-the-Publits-Sphere.pdf>.
7. Varren M. (2001). Demotsratsy and Assotsiation. Printseton Univ. [in English].